

Микола КРЯЧОК

З ЕПІСТОЛЯРІЮ ГНАТА ХОТКЕВИЧА

31 грудня (за старим стилем) 1877 р. у Харкові в сім'ї Мартина Пилиповича Хоткевича, що походив з міщан, за національністю поляка, та Ольги Василівни, в дівочтві Кривоногової, селянки із Сумщини, українки, народився син, якого назвали Гнатом. У травні 1894 р. він із відзнакою закінчив Харківське реальне училище. Це дало йому право при конкурсному складанні кількох іспитів вступити до вищого навчального закладу. 1900 р. юнак закінчив технічний факультет Харківського технологічного інституту. 31 травня того ж року він отримав тимчасове посвідчення № 4336, яке після практики мав до 1 вересня поміняти на диплом інженера-технолога. Але юнак не поспішав це робити, і диплом № 1061 одержав лише 1 квітня 1902 р. Не скористався він і престижною посадою першого помічника начальника депо Таганрог, на яку здібного випускника інституту запросила Катерининська залізниця. В автобіографії у січні 1928 р. він зазначав: “Я ж ото два літа там їздив і зарекомендував себе непоганим робітником, тому мені одразу давали посаду, до якої звичайно треба було служити літ п'ять, а то й більше”¹. Залишившись у Харкові на скромній посаді “чертьожника в техн[ічному] відділі служби тяги Х[арківсько]-М[иколаївської] залізниці на 30 крб.”, згодом був переведений на посаду “інженера для технічних занять [...] і благополучно пробув на тій посаді до 1905 р.”. Не обтяжений службою, зазначав пізніше Г. Хоткевич, він “міг працювати і в літературі, і в музиці, і в театрі, і в громадській роботі”². Саме цьому він і присвятив усе своє життя. Шлях його трагічно обірвався на вершині творчого сходження. Митця розстріляли 8 жовтня 1938 р. за рішенням особливої трійки УНКВС Харківської області в підвалі внутрішньої тюрми НКВС по вул. Чернишевській³.

В історії розвитку української культури кінця ХІХ – 30-х років ХХ ст. важко віднайти постать, подібну Гнату Хоткевичу. Він був надзвичайно обдарованою, багатогранною людиною, по суті – самородком. “Талановитий прозаїк, драматург, критик і літературознавець, мистецтвознавець, композитор, скрипаль і бандурист, диригент, історик, педагог”, – так охарактеризовано його на обкладинці брошури “Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю Гната Хоткевича” (Харків, 2002). Керуючись девізом старшого побратима по перу І. Я. Франка, який закликав “працювать, працювать, працювати”, Г. М. Хоткевич за своє життя, що обірвалося дуже рано, написав більш як 300 літературних творів: романи, п'єси, повісті, нариси, літературно-критичні й мистецтвознавчі статті, навчальні посібники. Він був чудовим музикантом і композитором. Музична спадщина митця включає хорові та вокальні твори в супроводі фортепіано, бандури (скрипки) або інструментального ансамблю. Його загальний композиторський доробок налічує майже 400 творів, яких за життя автора було видано тільки 28. Після його смерті взагалі нічого не друкувалося. Лише напередодні Міжнародного конкурсу бандуристів імені Г. М. Хоткевича, що проходив у Києві в 1993 р., “Музична Україна” видала збірку “Г. Хоткевич. Вибрані твори для бандури” з передмовою професора Київської консерваторії С. В. Баштана⁴. Важливе місце доробок

Г. М. Хоткевича посідає і в кобзарстві України. “Я дав цілу нову галузь мистецтва – це кобзарське мистецтво. Я підвів під нього науковий фундамент і від сліпечького примітиву довів до гряниць справжнього мистецтва”, – писав він у одному з листів за 1937 р. президенту АН УРСР О. О. Богомольцю⁵. Г. М. Хоткевич відомий і як організатор у Харкові в 1917 р. народного хору, який користувався великою популярністю. Його колишній учасник П. В. Гончаров, що зберіг малознану фотографію хору за 1919 р. (2 червня 1970 р. він передав її до ЦДАМЛМ України), пригадував: “В хорі було близько 40 чоловік. Концерти відбувалися в бібліотеці ім. Короленка, оперному і драматичному театрах, в саду “Тіволі”, школах, військових частинах, виїжджали також на села. В репертуарі народного хору було багато українських пісень, але особливим успіхом у харків’ян користувались “Коломийки Галицькі”⁶.

Про Гната Хоткевича написано десятки статей, розвідок, повідомлень, але, як справедливо зазначив один з відомих дослідників його життя і творчого шляху Анатолій Болаболенько, “життєпис цієї непересічної людини ще й досі мало досліджений, має чимало прогалин і, на жаль, сповнений не лише вигадок, а й недоречностей та емоційних перехльостів”⁷. Щоб виправити це, згаданий автор підготував ґрунтовний біографічний нарис “Гнат Хоткевич” (К.: “Літопис”, 1996). Проте книжка вийшла накладом лише 150 примірників і відразу ж стала бібліографічною рідкістю. Тож, важливе значення для глибшого вивчення життя і творчості Г. М. Хоткевича мають архівні документи, зокрема епістолярні, що в силу певних ідеологічних обставин у колишньому СРСР так і не були надруковані.

Листи Гната Хоткевича зберігаються в Центральному державному історичному архіві України, м. Львів, зокрема в його особовому фонді (ф. 688) та фондах 379, 381, 735, 745, Львівській науковій бібліотеці ім. Василя Стефаника НАН України (ф. 34, 93, 206); відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – в особовому фонді митця (ф. 62) та фондах 3, 34, 36, 47, 59, 81, 98, 131; особовому фонді Г. М. Хоткевича у ЦДАМЛМ України (ф. 817). Частина листів митця з плином часу не збереглася. Певні лакуни його біографії заповнює епістолярій людей, які спілкувалися з ним. Нижче публікуються документи, що дають уявлення про взаємини Г. М. Хоткевича з московським письменником О. П. Белоруковим. Їхнє листування розпочалося в 30-х роках ХХ ст. на основі спільних інтересів – дослідження творчості кобзарів та лірників. Як відомо, більшість цих неперевершених народних піснярів і музикантів були незрячими. Листи митців доповнює родинне листування, що тривало до кінця 50-х років минулого століття. Публіковані листи віддзеркалюють певні аспекти творчості Гната Хоткевича, широкий кругозір митця, його енциклопедичну обізнаність.

Біографічні дані про Г. М. Хоткевича є в багатьох енциклопедіях, спеціальних і літературних та мистецьких довідниках, чого не можна сказати про О. П. Белорукова. Тож варто заповнити цю прогалину бодай короткою розповіддю про нього.

Олександр Павлович Белоруков народився в 1881 р., очевидно, в м. Костромі або якомусь іншому населеному пункті Костромської губернії. У трирічному віці втратив зір. Із семи років навчався в Костромському

училищі для сліпих. Потім деякий час виховувався в місцевому притулку. У 1905 р. потрапив до Костромського трудов'єднання для сліпих. Любов до художнього слова виявив з юних літ. Природа не обділила хлопця й талантом. Його перший нарис "Под судом" був надрукований у жовтневому номері журналу "Досуг слепых" за 1903 р. Письменник активно займався громадською роботою. Цьому дало поштовх повідомлення в пресі за 1906 р. про діяльність сільської вчительки із Симбірської губернії Зайцевої. Остання успішно застосувала в практиці своєї роботи незнаний до того педагогічний метод навчання дітей: сліпих – разом із зрячими. Знаючи з власного життєвого досвіду, як нелегко сліпому від природи стати освіченим, О. П. Белоруков виїхав до Симбірська. Там активно займався створенням Товариства сліпих, розгорнув роботу щодо підтримки корисного почину Зайцевої: виступав з лекціями на освітню тему, підготував ґрунтовну статтю "О всеобщем обучении слепых в России", яка з'явилася друком у шести номерах журналу "Слепец" за 1908 р. Автор порушував злободенне на той час питання, адже в Росії за переписом населення 1897 р. щорічно народжувалося 250 тис. сліпих.

Гнат Хоткевич з організованим ним хором. 1919 р.
(ЦДАМЛІМ України, ф. 817, оп. 1, од. зб. 1, арк. 1)

У 1908 р. О. П. Белоруков, очевидно, щоб поліпшити матеріальний стан, виїхав до Петербурга, де влаштувався на фабрику Мюльбаха на-строювачем музичних інструментів. Від 1920 р. він мешкав у Москві, але голод змусив його на деякий час залишити місто і виїхати до сільської місцевості. У 1922 р. О. П. Белоруков повернувся до Москви, щоб осісти тут уже на все життя, став членом Всеросійського товариства сліпих. Зі створенням колегією НКСО журналу "Жизнь слепых" він увійшов до складу редколегії цього часопису. Працював секретарем редакції, редагував часопис, відповідав за його випуск. Тут публікувалися його прозові твори, оповідання "Путь москвичей".

З часом письменник повністю віддався творчій роботі, займався ви-

ключно літературною діяльністю, писав твори про сліпих. Побачила світ його п'єса “Слепые музыканты”, яку видав Політвидав СРСР. У журналі “Народный учитель” було вміщено його оповідання “На заре жизни” (травень 1928 р.), у газеті “Тверская правда”, у місцевій пресі Іваново-Вознесенська – його статті. Тривалий час письменник працював над книгою “Путями веков. Историческое повествование” (М., 1940), про що неодноразово згадував у своїх листах до Гната Хоткевича, користувався його порадами як видатного майстра художнього слова при доборі та вивченні необхідної літератури⁸.

Частина публікованих нижче листів написана Платонідою Володимирівною Хоткевич (дівоче прізвище Скрипко), третьою, наймолодшою й останньою дружиною митця. Із Гнатом Хоткевичем вона познайомилася в 1921 р., коли той викладав українську мову та літературу в Чернігівській сільськогосподарській школі. Їй було тоді лише 20 років. Розлучившись із чоловіком, Григорієм Пушкарьовим, який також працював викладачем у згаданій школі, молода жінка, яка за два роки до того закінчила приватну жіночу гімназію Немировської-Штерман, вийшла заміж за 44-річного письменника і музиканта. Її не зупинили ні помітна різниця у віці з чоловіком, ні четверо дітей, яких на той мав час Гнат Хоткевич. У грудні 1922 р. Платоніда народила дочку Настю, яка померла в два роки, в 1925 р. – сина Богдана, у 1929 р. – дочку Галину.

У червні 1941 р., їдучи до Києва в особистих справах, про що зазначимо дещо нижче, вона взяла із собою дочку, яка щойно склала іспити в місцевій школі, щоб влаштувати її до музичної школи. Спеціальна комісія після прослуховування дала дозвіл на зарахування дівчини до цієї школи. Це відбувалося 21 червня 1941 р. З початком війни Платоніда повернулася з дочкою до Харкова. Щоб якось вижити в окупованому місті, влаштувалася в січні 1942 р. на роботу до міської управи на посаду бібліотекаря, брала активну участь у роботі Товариства “Просвіта”. З відступом німецьких військ евакуювалася і 22 червня 1943 р. приїхала до Львова. Тут деякий час працювала завідувачкою реквізиту в театрі німецьких повітряних сил. Потім разом із німецькими частинами просувалася на Захід – спочатку до Румунії, потім – до Польщі. В Угорщині під час бомбардування залізничної станції згубила п'ятнадцятирічну доньку і вже до кінця свого життя не зустрічалася з нею⁹. Потрапивши до Чехословаччини, багато місяців була без роботи, бідувала. Жила в Празі у родині професора Дмитра Антоновича, приятеля Гната Хоткевича зі студентських років, допомагала по господарству й доглядала хворого професора. 12 жовтня 1945 р. він помер. За сприяння друзів Д. Антоновича Платоніда звернулася до урядових установ Чехословаччини і в січні 1946 р. отримала тимчасове посвідчення про надання їй чеського громадянства. 29 січня виїхала до м. Ічин, де влаштувалася у жіночій профшколі викладати російську літературу. Прошло кілька місяців, і життя її знову зазнало непередбачуваних змін. 19 квітня контррозвідка “Смерш” Центральної групи військ заарештувала П. В. Хоткевич і відправила її до Києва. Тут 22 жовтня 1946 р. Військовий трибунал військ НКВС засудив її за співробітництво з нацистами на десять років позбавлення волі, з поразкою у правах на п'ять років та конфіскацією майна. Заслання відбувала в таборах Свердловської і Кіровської областей, в Караганді. Звільнилася П. В. Хоткевич у лютому 1956 р.¹⁰

Після відбуття покарання жінка зіткнулася з новими труднощами. Повернувшись до Харкова, деякий час проживала під виглядом служниці в родині сина Г. М. Хоткевича від попереднього шлюбу – Володимира. Мешкала без прописки, ризикуючи потрапити під дію закону про порушення паспортного режиму. Будинок, що належав чоловікові за життя, в селищі Високому, неподалік Харкова, їй не повернули. Не вдалося одержати бодай частини помешкання або прописатися. Платоніда була змушена виїхати до Львова, але й тут власної квартири не мала. Друзі допомогли влаштуватися на роботу до Карпатської геологічної експедиції, і вона виїхала до гірського мальовничого села на Станіславщині (з 9 листопада 1962 р. Івано-Франківська обл.) Криворівня. Село навіювало їй незабутні враження, пов'язані з минущиною. В цьому селі щоліта з 1900 р. по 1914 р. жив Іван Франко, а протягом 1906–1912 рр. у селянина Потяка – Гнат Хоткевич¹¹. З початком хрущовської “відлиги” з'явилася надія на краще і в житті Платоніди Хоткевич. Її обрали депутатом Криворівнянської сільської Ради. Збереглися депутатський квиток П. В. Хоткевич за 1961 р. та посвідка від 14 березня 1965 р. про її обрання депутатом такої ж Ради у Косівському районі Івано-Франківської області (ЦДАМЛМ України, оп. 2, спр. 64, арк. 4, 7). У 1961–1966 рр. П. В. Хоткевич була директором Криворівнянського музею І. Я. Франка. Як свідчать епістолярні джерела, до своїх обов'язків вона ставилася надзвичайно відповідально, активно захищала своє право і правду. Коли в 1962 р. міністр культури напередодні перейменування Станіславської області в Івано-Франківську, оглядаючи тут заклади культури, що, очевидно, пов'язувалось і з певними кадровими питаннями, не відвідав музей у Криворівні, П. В. Хоткевич звернулася з листом у Київ, до добре знаного їй ще за життя чоловіка письменника Василя Минка й попросила його переговорити з міністром. 13 листопада 1962 р. В. П. Минко написав їй: “Міністр поставився до справи дуже уважно, навіть сердечно, шкодував, що тоді не доїхав до Криворівні, обіцяв при першій нагоді побувати у Вас. При мені викликав тов. Кирилюка, не Євгена Прохоровича (відомого літературознавця. – М. К.), а начальника музеїв; наказав йому негайно вжити заходів, щоб музей жив і щоб Ви надалі його очолювали” (спр. 31, арк. 3). Із документів, пов'язаних з директоруванням П. В. Хоткевич, збереглися її фотографії серед членів експедиції “Стежками Івана Франка і його сучасників”, з учнями Криворівнянської середньої школи та студентами Львівського політехнічного інституту (спр. 71, 72); 5 листів Т. І. Франка з травня 1963 р. по серпень 1966 р. щодо видання книжки “Про батька”. Збереглося, крім цього, більш як 60 справ з листуванням про видання, переклад та використання творів Г. М. Хоткевича. Серед епістолярних документів – листи Платоніди Хоткевич від 20 листопада 1965 р. до видавництва “Каменярь” та від 29 вересня 1967 р. до Держвидавву з приводу друку повісті Г. М. Хоткевича “Довбуш” та однотомника його вибраних творів (спр. 2, 3). Численні листи до П. В. Хоткевич, серед яких 51 – від Ф. П. Погребенника за період від 27 травня 1959 р. по 2 листопада 1975 р., висвітлюють питання випуску збірника праць Гната Хоткевича “Про літературу та мистецтво”, тритомника його творів (спр. 35) тощо.

Довгі роки П. В. Хоткевич засмучувала невідомість щодо чоловіка. Після його ув'язнення вона все робила, щоб дізнатися, чи живий він, домогтися його звільнення, захистити честь. Платоніда зверталася з листом

до самого Берії, запитуючи: “Жив ли в данный момент мой муж”¹². У червні 1941 р. вона приїздила до Києва, зверталася до керівництва АН УРСР, письменників М. П. Бажана, О. Є. Корнійчука, але безрезультатно. 18 січня 1954 р. П. В. Хоткевич писала з місця свого ув’язнення (ст. Потьма Мордовської АРСР) лист тодішньому першому секретареві ЦК КПРС М. С. Хрущову. “Сімнадцять років, – зазначала вона у зверненні, – я була поруч з Г. Хоткевичим. На моїх очах, за робочим столом проходило його життя. Жив він дуже замкнено. Існував лише в роботі, забуваючи все, навіть своїх близьких, які потребували його уваги. І от тепер, перебуваючи в ув’язненні сама, я ладна з цим змиритися і дбаю не про себе. Даю Вам слово жінки, матері, просто вистраждане людське слово, що мій чоловік Г. Хоткевич ніяких злочинів не вчинив, засуджений безпідставно, став офірою порушення законності, чистіс упередженості або злої волі”¹³. Відповідь щодо долі Г. М. Хоткевича надійшла лише в 1956 р., до того ж – неправдива, ніби він помер 13 жовтня 1942 р. від інсульту. Свідectво про його смерть отримала 30 серпня 1956 р.¹⁴

Платоніда Хоткевич доклала чимало сил, щоб зберегти архів письменника. У червні 1941 р., приїхавши до Києва, привезла із його архіву листи окремих видатних письменників, у т. ч. Лесі Українки, а також деякі його рукописи, які передала на зберігання до Інституту літератури АН УРСР. У роки Другої світової війни жінка переймалася долею тієї частини архіву митця, що потрапила потім на державне зберігання. Про подвижницькі дії П. В. Хоткевич щодо схоронності цього архіву писав, зокрема, А. Болабольченко¹⁵.

Листуючись із Анастасією Белоруковою – дружиною, а потім уже вдовою вже згаданого московського письменника, П. В. Хоткевич одержала від неї окремі листи Гната Хоткевича, рукопис одного з творів, до якого писав передмову О. П. Белоруков, а також окремі фотографії, зокрема й пам’ятника цьому письменнику на Останкінському кладовищі в Москві.

П. В. Хоткевич жила у Криворівні досить скромно. Зарплата музейника була невеликою. Ще більшої скрути зазнала вона, коли до неї, залишивши сім’ю, в 1961 р. приїхав зі Львова син Богдан, але на роботу не влаштувався. Згорьоване серце матері трохи втішилося після того, як дізналася, що дочка Галина, загублена у воєнній круговерті, вижила, потрапила до Франції, вийшла заміж, має синів (спр. 47, арк. 1). Вийшовши на пенсію, Платоніда Хоткевич переїхала до Івано-Франківська, де одержала однокімнатну квартиру. Тут, на вул. Галицькій 109, у кв. 2, вона й померла 22 квітня 1976 р.¹⁶

За кілька років до смерті П. В. Хоткевич передала архів, зібраний після повернення із заслання, в тимчасове користування А. М. Мельничук (м. Івано-Франківськ) для написання кандидатської дисертації, яку остання захистила в 1973 р. на тему “Гнат Хоткевич і народна поетична творчість”. 21 липня 1980 р. згаданий архів, до поповнення якого долучився і Володимир Хоткевич, відомий учений, фізик, ректор Харківського університету, був прийнятий за актом № 256/3 на державне зберігання до ЦДАМЛІМ України.

Листи в поданій нижче добірці взято з фондів Г. М. Хоткевича в ЦДАМЛІМ України та ЦДІАЛ України. Їх згруповано за хронологією написання документів і видруковано з дотриманням орфографії оригіналів.

Упорядник публікації висловлює щиро подяку колишньому заступнику директора ЦДІА України, м. Львів Н. І. Франко та архівістам цього закладу, які виявили, скопіювали та надіслали документи на його адресу. Це дало змогу змістовно збагатити добірку і зробити її цікавішою.

¹ Моя автобіографія // *Хоткевич Гнат*. Твори в двох томах. – К., 1966. – Т. 1. – С. 19.

² Там само. – С. 20.

³ *Хоткевич Гнат*. Текст Ф. Погребенника //...З порога смерті... Письменники України – жертви сталінських репресій. Випуск перший. Упорядник О. Г. Мусієнко. – К., 1991. – С. 443–444. Останнім, хто бачив Г. М. Хоткевича в камері для розстрілів, був харків'янин Олександр Семененко, якого кинули туди 1 квітня 1938 р. на кілька годин (див.: *Семененко О.* Харків, Харків... – Х.: Березіль; Нью-Йорк: М. Р. Kots, 1992. – С. 123–127).

⁴ Харківська спеціалізована музично-театральна бібліотека ім. К. С. Станіславського. Хоткевич Гнат Мартинович. 1877–1938. Бібліографічний покажчик. – Харків, 1994. – С. 8–9.

⁵ ЦДІАЛ України, ф. 688, оп. 1, спр. 332, арк. 23 зв.

⁶ *Заскальков В.* Хор Гната Хоткевича // *Вечірній Київ*. – 1969. – 3 червня.

⁷ *Хоткевич Гнат*. Спогади. Статті. Світлини. Упорядники Анатолій Болабольшенко, Ганна Хоткевич. – К., УКСП “Кобза”, 1994. – С. 3.

⁸ *Белоруков А.* В непогоду (повість-хроніка). – М. – Л.: Земля и фабрики, 1933(?). – С. 9–12.

⁹ *Болабольшенко Анатолій*. Гнат Хоткевич. Біографічні нариси. – К.: Літопис, 1996. – С. 206.

¹⁰ Там само. – С. 208.

¹¹ Історія міст і сіл. Івано-Франківська область. – К., 1971. – С. 123–124.

¹² Лист П. В. Хоткевич процитовано за кн.: *Болабольшенко Анатолій*. Гнат Хоткевич. Біографічні нариси. – С. 199 (дату листа не зазначено).

¹³ Цитату з листа Платоніди Хоткевич наведено за кн.: *Хоткевич Гнат*. Спогади. Статті. Світлини. – С. 143.

¹⁴ *Болабольшенко Анатолій*. Гнат Хоткевич. Біографічні нариси. – С. 199.

¹⁵ Там само. – С. 200, 205.

¹⁶ Там само. – С. 209.

№ 1

О. П. Белоруков – Г. М. Хоткевичу

29 серпня 1933 р.

Уважаемый Игнат Мартынович!

Сейчас получил я Ваше письмо. Вы пишете, что посылаете мне ноты и текст. Текст в конверте имеется и записка Лифшицу¹, а нот нет. Напишите, – может быть Вы их забыли вложить? Тогда пришлите скорей. Оба Ваши поручения я с удовольствием исполню. Б. Я. в крайности поищу в адресном. Не знаю только, сколько ему примерно лет. Там есть такой вопрос. И – откуда родом. Хотя последнее не столь важно. Указанную Вами литературу в библиотеке разыскал и прочёл. Жду указаний о нотах.

С приветом

А. Белоруков.

Москва – 41, Втор[ая] мешанск[ая], № 89, кв. 68.

[Р. С.] Хотелось бы прочесть что-либо о слепецких обществах. Если есть – прошу указать. Сожалею, что не успел Вас попросить сыграть на бандуре. А. Б.

ЦДІАЛ України, ф. 688, оп. 1, спр. 305, арк. 77 зв. Оригінал.

¹ Лифшиц – очевидно, Ліфшиць Бенедикт Костянтинович (Наумович) [25.XII 1886 (6.I.1887) – Одеса, 21.IX 1938] – поет, перекладач, мемуарист. 16 жовтня 1937 р. заарештований. Був засуджений на десять років без права листування. Не минуло й року після арешту, як його розстріляли. Реабілітований посмертно 24 жовтня 1957 р.

№ 2

О. П. Белоруков – Г. М. Хоткевичу

4 лютого 1934 р.

Многоуважаемый Игнат Мартынович!

Прошло довольно порядочно времени, как я послал Вам письмо, на которое не последовало ответа. Если вы его получили и не согласились с моими мыслями, то за них перед Вами я готов извиниться. Однако, я продолжаю держаться того мнения, что если Вы, зрячие друзья слепых, из излишней скромности не станете описывать Вашу работу со слепыми, чего сами слепые часто оказываются не в состоянии сделать по своей физической неграмотности, каковая не является их виной, – тогда, из-за Вашей скромности, история останется с проблемами, о слепых будут продолжать существовать ложные мнения тех же зрячих, к которым Вы, скромники, физически принадлежите. А потому я все-таки Вас прошу воспоминания о Вашей работе написать, если не в виде Вашей автобиографии, то в какой Вам угодно форме. Впрочем, я думаю, это, т. е. важность этого Вы и сами прекрасно понимаете, и верю, что рано или поздно за перо Вы возьметесь. Жаль только, если не скоро¹. Сейчас у меня к Вам другое дело: Вы переводили слово “калипы” в разговоре со мной, как происходящее, по Вашему мнению, от латинского корня “калиго” – темный, покрытый мглой. В словаре Брокгауза и Ефрона в статье “Калики, или калеки перехожки”, написанной Вс. Миллером, слово “калиге” указано, действительно, латинское, но будто бы означающее название обуви, – отсюда сохранившееся у нас “калижки”. Рядом есть там слово “кали” санскритского происхождения, означающее название древнеиндийской богини ночи, темноты, покровительницы кладбищ. Если на меня вы не совсем разгневались, то просил бы высказать здесь Вашу точку зрения о корнях упомянутых слов. Правильно ли Вас я понял относительно “калипы”, и не имеет ли латинское “калиге”, или “калиго” значение и обуви и “покрытый мглой?” Сам я вовсе не латинист, да и Ваша точка зрения для меня существенна. В моей книге² о Вас я уже раз упомянул, как о специалисте-этнологе³. Ниже буду говорить подробнее.

Ещё меня чрезвычайно интересует одно обстоятельство, о котором, беседа с Вами в августе, я непростительно позабыл. В 1902-м году на Украине, именно в Полтавской и др. губерниях, происходило крупное крестьянское движение. Принимали ли в нем какое-либо участие слепые кобзари и бандуристы, или другие их группы? Также было ли вообще в их деятельности хотя бы когда-нибудь наличие революционности? Теоретически всё движение украинского народа носило революционный характер, слепые же были выразителями, – поэтами его. Напрашивается теоретический вывод, что и деятельность их вообще была революционна. К тому же, их преследовала полиция. Но мне очень важно бы иметь конкретные материалы. Если Вы ими располагаете, или на этот счёт имеете Ваше мнение, – поделитесь этим со мной, в чём я Вам буду ещё раз много обязан. Конечно, я останусь неисправимым и буду считать, что на Вас лежит всё-таки историческая обязанность, Вашу личную работу со слепыми описать возможно подробнее, так как она заключает в себе огромное значение.

Музей, для которого я выпросил у Вас Вашу книгу⁴, сначала не хотел её у меня принять с вырезками. В московском магазине украинских изданий я искал цельный экземпляр, но там сказали, что книга у них давно разошлась.

Музей принял то, что я сдал ему. С бумагой в московских издательствах вовсе плохо. Даже ходят легенды, что скоро бумаги будет, хоть завались. Так страшно голодающему человеку мерещатся обильные трапезы.

Поболел в ноябре, я далее ездил в Казань, где праздновался десятилетний юбилей нашей организации “Общества слепых”, – привёз материалы, которые нужно было обрабатывать для нашей печати. Далее умерли Луначарский и слепой профессор Щербина, – для литератора снова на очередь встали некрологи, воспоминания о покойных и т. д. Затем была у меня ещё командировка от нашей редакции⁵. Всё это создавало задержки для писания Вам. Наконец, я не переставал ждать Ваших воспоминаний, или хотя бы ответа на моё упористое желание их. На этот раз прошу всё-таки ответить.

Несколько изменился мой адрес: Москва – 110. Втор. Мещанская, № 89, кв. 68. Пожалуйста, напишите же.
А. Белоруков.

ЦДІАЛ України, ф. 688, оп. 1, спр. 305, арк. 84–84 зв. Оригінал.

¹ Г. М. Хоткевич виконав прохання письменника. В 1934 р. написав твір: Воспоминания о моих встречах со слепыми. Праця повністю з'явилася друком у 60-х роках минулого століття // *Хоткевич Гнат*. Твори в двох томах. – К., 1966. – Т. 1. – С. 455–517.

² Тут, очевидно, йдеться про книгу “Путиами векав”, над якою письменник працював багато років.

³ Етнолог – фахівець з етнології (етнографії).

⁴ Тут, мабуть, мовиться про лірико-романтичну повість Г. М. Хоткевича з життя селян Гуцульщини “Камінна душа” (1911 р.).

⁵ Редакція журналу “Жизнь слепых”.

№ 3

О. П. Белоруков – Г. М. Хоткевичу

13 лютого 1935 р.

Уважаемый Гнат Мартынович!

Оба Ваши письма я получил и Ваше поручение исполнил, купив марку и опустив письмо для Г. в почтовый ящик. Материал о Вересае¹ прекрасный и за него я Вас очень благодарю. Моя книга подвигается, но не быстро². Не могу похвастаться здоровьем. Должно быть, дело идёт под гору. Живём потихоньку без яркостей, с заметным неизобилием плодов земных.

Свидетельствую моё почтение Платониде Владимировне!

С приветом –

А. Белоруков.

ЦДІАЛ України, ф. 688, оп. 1, спр. 305, арк. 81 зв. Оригінал.

¹ Вересай Остап (1805–1890) – відомий кобзар із с. Сокиринці Прилуцького повіту Полтавської губернії.

² Ідеться про книгу “Путиами веков”, у якій яскраво змальовано О. Вересаю.

№ 4

Г. М. Хоткевич – О. П. Белорукову

Не пізніше 13 грудня 1936 р.

Глубокоуважаемый Александр Павлович!

6-го Вы выехали из Харькова, а 7-го² я – из Одессы. 7-го Вы прибыли в Москву, а я утром – в Харьков. Задержись Вы на один день, – и мы бы увиделись. А я так жалел. Жена так мило говорила о Вашей милой супруге, о Ваших прекрасных гармонических взаимоотношениях – это ведь так редко встречается в наши дни и так всегда хочется полюбоваться, отдохнуть душой при виде чистого хорошего союза.

На съезд моя хотела – не попала, а я даже не могу понять, почему³. Видел мельком особу, ведающую этим делом. “Куда же Вы скрылись”, – встретила меня особа, а я никуда и не скрывался. Наоборот – писал и из Харкова, и из Одессы. А в Одессе кинофабрика сделала, по-моему, большое культурное дело: записала на плёнку 10 моих вещей⁴. Хоть что-нибудь останется от моей музыки. Она ведь у меня в самом деле особенная.

Относительно языка хеттов⁵ трудно, конечно, что-либо сказать. Уж больно разнообразны корни слов лебійської мови⁶. Я не знаю, какие именно слова я писал Вам (может быть, Вам нужно больше?), но там есть и латинские, и греческие корни, германские (например, междометия по-лебійському ман – это видимо *der Mann*).

Относительно школы 1738 года можно узнать из статьи Ефименка в “Киевской старине” за 1883 год, май⁷. А ещё лучше – “Первое полное собрание законов”, т. X, ст. 7656⁸. Я бы сам поглядел, но мне сейчас нет времени. Когда вышла моя книга, ей-ей, не знаю⁹, но в Москве её, наверне, разыскать можно – в библиотеке, получающей “обязательный экземпляр”.

Такая моя досада. Ведь у меня года три уже лежит черновое второе значительно дополненное издание – вот лежит, и только. Думал перевести на русский язык¹⁰, написал в Академию, а оттуда пишут: “Мы можем говорить об этом лишь при соответствующем отзыве Украинской Академии”. А с Укр[аинской] Академией как мне сговариваться, когда они рукопись мою было потеряли и два года искал её у них же.

Г. Хоткевич

[підпис]

ЦДАМЛМ України, ф. 817, оп. 2, спр. 1, арк. 1 зв. Оригінал.

¹ Угорінад текстом листа помітка такого змісту: “Хоткевич, № 1. Библиография (Язык слепых)”, зроблена, мабуть, секретарем О. П. Белорукова.

² Очевидно, йдеться про грудень.

³ Мається на увазі VIII Надзвичайний з'їзд Рад, що проходив у Москві з 25 листопада по 6 грудня 1936 р. Очевидно, зазначаючи тут, через властиву йому скромність, лише про дружину, митець і особисто хотів потрапити на з'їзд, щоб

влаштувати свій цікавий захід. Адже відомо про триумфальний виступ сліпців-бандуристів, організований Г. М. Хоткевичем по закриттю XII Археологічного з'їзду у Харкові (1902 р.) (Див.: *Хоткевич Гнат*. Спогади. Статті. Світлини. Упорядники Анатолій Болаболченко, Галина Хоткевич. – УКСП “Кобза”. – К., 1994. – С. 88).

⁴ Йдеться про записи дум і пісень у виконанні Г. М. Хоткевича.

⁵ Слово написано нерозбірливо: можливо, за змістом читається по-іншому.

⁶ Лебійська мова – мова сліпих. Численний перелік слів цієї мови подано Г. М. Хоткевичем у тв. “Воспоминания о моих встречах со слепыми”.

⁷ Мав на увазі статтю: *Ефименко П.* Школа для обучения певчих, назначавшихся ко двору // Киевская старина. – 1883. – VI. – Май. – С. 169–174.

⁸ Точна назва: Полное собрание Законов Российской империи с 1649 года. – Т. X. 1737–1739. – Ст. 7656. – С. 614.

⁹ Мабуть, йдеться про кн. “Камінна душа”, що з'явилася друком у 1911 р.

¹⁰ Російською мовою ця книжка вперше вийшла в світ у 1956 р. Тож, автор уже не побачив її.

№ 5

О. П. Белоруков – Г. М. Хоткевичу

13 грудня 1936 р.

Уважаемый Гнат Мартынович, здравствуйте!

Ваше письмо я получил. Благодарю, что указали мне Ефименка¹. Сейчас моя работа идёт², но одним лишь боком, – не имею секретарши. Прежняя старуха вовсе одряхла; другой подобрать всё ещё не могу. Но сам пишу и явно приближаюсь к окончанию. Из Ваших “Воспоминаний”³ я мог получить на лебийском языке немного слов; вот они: хвесь, дельга, дельгута, тарыга, тарыжина, крим, бармут (бармыс), хаза, кантыть, калин. Вы оказали бы мне любезность огромнейшего значения, если бы это количество слов пополнили. Мне помнится, Вы говорили, что имеете их несколько десятков, – если я не путаю, – до 60-ти. От профессора Грозного ответа еще нет. Всё же я надеюсь получить его. Письмо к нему писал я так, чтобы ответ получить. Пока он ездит по СССР. Недавно сообщали по радио, что был он в Эреване и отправился в Киев. Где-нибудь моё письмо, отправленное в несколько городов, ему должно попасть. У нас выпадал снег, начиналась зима. Но снег растаял, земля оголилась, и трудно сказать, какой период времени года идёт сейчас у нас. А зиму настоящую со снегом я люблю. Говорило как-то радио после уже, как мы получили Ваше письмо, что на закрытие 8-го съезда⁴ “приезжает из Киева оркестр бандуристов и капелла, хоровая”. Мы опять начали ждать Вас и вновь не дождались. Выступления киевлян мы сами не видели. Чувствуется, что у Ваших властимущих нет постоянства, не сумели Вас привезти в Москву. По радио слушал доклад тов. Сталина. Я теперь знаю его голос.

Желаю Вам всего наилучшего. Привет от Анастасии Яковлевны⁵. Общий наш привет Платониде Владимировне и детям. Будьте здоровы!

А. Белоруков

ЦДІАЛ України, ф. 688, оп. 1, спр. 305, арк. 78а – 78а. зв. Оригінал.

¹ Ефименко Петро Савич [1835, Великий Токмак, тепер м. Токмак Запорізької обл. – 7(20).V 1908, Петербург] – український і російський етнограф, фольклорист та правознавець.

² Мається на увазі книга “Путями веков”.

³ Повна назва книги – “Воспоминания о моих встречах со слепыми”.

⁴ VIII Надзвичайний з'їзд Рад закрався 6 грудня 1936 р.

⁵ Дружина О. П. Белорукова.

№ 6

П. В. Хоткевич – О. П. та А. Я. Белоруковим

21 грудня 1936 р.¹

Дорогие Александр Павлович и Анастасия Яковлевна!

Так и не довелось нам побывать в Москве и посмотреть на Вашу столичную жизнь и сравнить, где лучше, в Москве или в посёлке Высоком². Сейчас наш замок имеет просто сказочный вид. Все деревья покрыты инеем. Погода стоит тихая. Не особенно холодно. Иногда сыровато бывает. А сегодня даже оттаяло было, и солнце пригревало, как весной. Но в нашем замке всё же холодно. К тому же владельцы не сумели запастись топливом вовремя, и теперь страдаем от холода (но нам не привыкать – явление хронического порядка).

Игнатий Мартынович пробыл в Одессе до 6-го и 7-го приехал дамой³. Поездка обошлась без очередных приключений, и самочувствие у нашего киноактёра всё время было прекрасное. На днях немножко приболел, была ангина. Но нам долго хворать не приходится и мы не умеем, так что, несмотря на предписание врача: лежать – на второй день Игн[ат] Март[ынович] встал.

Днями будем смотреть фильм, в котором Игн[ат] Март[ынович] участвует⁴. Уже в Одессе отбылся общественный просмотр. Смотрели на днях с детворой “Наталку Полтавку”⁵. Нам особенно было интересно видеть на экране замечательные виды Ересек⁶, где мы перебивали в лагере и также присутствовали при съёмке этого фильма.

Галочка⁷ теперь бродит по нашему замку и распевает из “Наталки Полтавки” урывки песен своим тоненьким писклявым голосочком, а Богдан⁸ всё подпевает из истари басом[...]⁹. Увлекается последнее время рукоделием, сама рисует узоры и вышивает.

Очень рада за Вас, что Вы не даром ездили в Ессентуки и чувствуете подкрепление. Надеюсь на будущий год летом видеть Вас у себя и угостить памятным супом.

Пишите, не забывайте о нас, забытых. Уважающая Вас *П. Хоткевич.*

ЦДАМЛМ України, ф. 817, оп. 2, спр. 5, арк. 1–2. Оригінал.

¹ Угорі над текстом листа – помітка такого змісту: “Хоткевич, № 2. Библиография (Язык слепых)”. Помітка стосується документа 6, написаного Г. М. Хоткевичем на звороті аркуша цього листа. Зроблена тим же почерком, що й угорі листа 4.

² Високий – дачне селище у Харківському районі Харківської області. Тут, у хаті, придбаній в родини колишнього директора гімназії Голубниченка 17 жовтня 1928 р., Г. М. Хоткевич періодично жив, відпочивав з родиною, зберігав свій архів і бібліотеку та творчо працював. Будинок зберігав до наших днів. Тут нині діє меморіальний музей митця.

³ Йдеться про грудень 1936 р.

⁴ Мова йде про кінофільм “Назар Стодоля”, знятий на Одеській кінофабриці, в якому Г. М. Хоткевич на запрошення О. П. Довженка зіграв роль сліпого кобзаря Кирила.

⁵ “Наталка Полтавка” – кінофільм виробництва Одеської кінофабрики (1936). Автор сценарію і режисер – І. П. Кавалерідзе.

⁶ Ярьески – мальовниче село на Полтавщині. Привертало увагу кінематографістів. Тут знімалися “Наталка Полтавка” і Довженківські кінострічки “Земля”, “Звенигора”, “Щорс”.

⁷ Галочка – наймолодша дочка Г. М. Хоткевича і П. В. Хоткевич Галина. Народилася 2 червня 1929 р. у с. Високому на Харківщині. Мешкає у Греноблі (Франція). Мати трьох синів. Свято зберігає пам’ять про батька. З’явилися друком твори: *Галина Хоткевич*. Коло не замикається // Науково-творча конференція “Гнат Хоткевич та українська культура”. – Рівне, 1992. – С. 3–6; *Хоткевич Г. Г.* Слідом за пам’яттю (Упорядник тексту А. Болаболъченко). – К.: УКСП “Кобза”, 1993. – 64 с.: іл.; *Хоткевич Г.* Коло не замикається: Спогади про батька. Листи до Гната Хоткевича (від театрального митця В. Кобачка, кобзаря І. Кучеренка, Я. Полфьорова, В. Щепотьєва у 1902–1928 рр.) // Родовід. – 1993. – № 6. – С. 61–69; Про Гната Хоткевича (Спогади про намір створити музей Г. Хоткевича у сел. Високому на Харківщині) // Бандура. (Нью-Йорк), 1993. – № 45–46. – С. 1–3. – Підпис Ганна Хоткевичівна; *Хоткевич Гнат*. Спогади. Статті. Світлини. Упорядники Анатолій Болаболъченко, Ганна Хоткевич. – К.: УКСП “Кобза”, 1994.

⁸ Богдан – молодший син Г. М. Хоткевича. Народився в 1925 р. у с. Деркачі на Харківщині. Як син “ворога народу” в дитинстві зазнав нестатків та моральних утисків. Після вступу нацистів наприкінці листопада 1941 р. до Харкова деякий час був секретарем молодіжної організації “Просвіта”. У квітні 1943 р. – грудні 1944 р. служив у військовій частині СС рядовим. Здав у полон американським військам. Пройшов ряд таборів. 17 травня 1946 р. заарештований слідчим радянським управлінням СМЕРШ. Був засуджений на 10 років позбавлення волі із наступною поразкою в правах на п’ять років. Звільнившись, мешкав у Харкові та Львові. Після одруження в 1958 р. через місяць залишив сім’ю і переїхав до с. Криворівня, до матері. На роботу не влаштувався. Писав акварелі, вірші. У 1961 р. усе написане і навіть свої особисті документи і фотографії спалив і зник. Як зазначав А. Болаболъченко (див. кн.: *Хоткевич Гнат*. Біографічні нариси. – К.: “Літопис”, 1996. – С. 241), “його розшук фактично не проводився”. Отже, подальша доля невідома.

№ 7

Г. М. Хоткевич – О. П. Белорукову

21 грудня 1936 р.

Глубокоуважаемый Александр Павлович!

Относительно лирического языка вот Вам ещё несколько примечательных слов: молоко – альмо, это латинск[ое] alnius (alimenum, теперишние “алименты”); мёд – милас, это mel; церковь – клюса, греческое ekklesia (итальянское chiesa); малый-микрый (лат[инское] micro); сахар – крэмус (лат[инское] cromo – пережигать); я – ман(немец[кое] der Mann – мужчина) и т. д.

Да вы посмотрите сами, скажем, “Киевская старина”, 1889, статья Ф. Николайчик – “Отголосок лирич[кого] язык[a]”¹, А. Малинка “Кобзари – лирники”², а если найдёте укр[аинский] журнал “Зоря”, 1886, то там Кость Викторин – “Дедовска (жебрацька) мова”³. Думаю, что Вас удовл[етворит] “Киевская старина”.

Жму руку

Г. Хоткевич

[підпис]

ЦДАМЛМ України, ф. 817, оп. 2, спр. 5, арк. 2 зв. Оригінал.

¹ *Николайчик Ф. Д.* Отголосок лирического языка (К статье Валериана Боржковского “Лирники”, Киевская старина, 1889 года, сентябрь) // Киевская старина. – 1890. – № 4. – С. 121–130.

² Ця книга з’явилася друком у Чернігові в 1903 р.

³ Див. згаданий журнал № 13–14. – С. 237–239; № 24. – С. 478–480.

№ 8

О. П. Белоруков – Г. М. Хоткевичу

1936 р.

Здравствуйте, многоуважаемый Гнат Мартынович!

Вас я не забыл, а даже очень и с любовью помню. Получив свидетельство Вашей чрезмерной ко мне любезности в виде целого ящика яблок, да ещё таких сладких и вкусных, – я тогда Вам написал и ждал ответа. Но время шло и я полагал, что писать Вам, как часто бывает и мне, куда нечего. Дальше я стал болеть [...]¹.

Историю слепых я пишу и дело двигается². Недавно только Мордовцев³ разочаровал меня. Слыша от Вас о казни трёх слепых коднянской комиссией⁴, я сел за “Гайдамаччину”⁵ Мордовцева, – мечтал, что он мне раскроет имена этих слепых и всякие о них подробности. Он же зёрнышками сведений о слепых посыпал свою монографию, однако, скуповато, назвал имена одного Волоха, что сопутствовал Железняку⁶, а о событиях в Кодне⁷ касательно слепых не упомянул вовсе. Выходит, опять Вас беспокою. Укажите, какие есть подробности о Кодне. Также, при упоминании о бандуристе, что состоял при дворе Елизаветы, разрешите ссылаться, как на источник, на Ваш архив. Другого источника я тоже не знаю и в Ваших “Воспоминаниях”⁸ не указано. Между тем, на “архив Калачова”⁹ Прижов, например, ссылается в “Нищие на Святой Руси”¹⁰. От наших писательских организаций я отстал вовсе, не состою даже в профсоюзе. Обходились там со мной чересчур свысока. Я терпел, терпел, да и надоело это мне. К тому же от них толку-то ведь ни капельки, фактически.

Привет Платониде Владимировне! Пишите, – всегда рад!
Уважающий Вас

А. Белоруков

ЦДІАЛ України, ф. 688, оп. 1, спр. 305, арк. 131–131 зв.

¹ При публікації тексту листа скорочено розповідь адресата про його хворобу.

² Йдеться про книгу “Путями веков”.

³ Мордовцев – Мордовець Данило Лукич [7(19).XII 1830, слобода Данилівка, тепер – смт Волгогр. обл. – 10 (23).VI 1905, м. Кисловодськ, похований у Ростові-на-Дону]: український і російський письменник, публіцист та історик.

⁴ Кодненська комісія – комісія, за ухвалою якої “під проводом региментаря Стемповського поляки нещадно карали гайдамків на смерть та каліцтво” // ЕУ. Перевидання в Україні. – Львів. – 1994. – Т. 3. – С. 1065.

⁵ Названа книга з’явилася друком у 1870 р.

⁶ Залізняк Максим (1740 – ?) – керівник гайдамацького повстання (1768 р.). Родом із містечка Медведівка на Чигиринщині.

⁷ Кодня – старовинне селище на сході Волині, за 15 км від Житомира.

⁸ Повна назва твору – “Воспоминания о моих встречах со слепыми”.

⁹ Йдеться, очевидно, про роботу російського археографа, архівіста, історика, юриста Миколи Васильовича Калачова (1813–1885): “Архив исторических и практических сведений, относящихся до России” (12 кн., 1859–1861).

¹⁰ Згадана книга має таку назву: Нищие на святой Руси. Материалы для истории и народного быта в России. Соч. И. Прыжова. – М., 1862.

№ 9

О. П. Белоруков – Г. М. Хоткевичу та його родині

18 лютого 1937 р.

*Здравствуйте, Гнат Мартынович, Платонида Владимировна,
пане Богдане и Гальцю!*

Не писал я Вам долго потому, что много читал. “Встретил” немало приятелей Гната Мартыновича, которые все Вам кланяются. Прежде всего кланяется Назар Стодоля. Вырезку из газеты “Известия” прилагаю. Тут и хвалят, и побранивают. Разберитесь Вы сами, Вас хвалят или Вас – то бранят¹.

Затем был у меня ныне “квартирующий” в центральной библиотеке имени Ленина Ефименко и с ним Григорий Михайлович, служащий бандуристом при дворе Елизаветы. Музыкально-певчая школа, действительно, учреждена была в 1738-м году, но по указу, данному гвардии майору Шипову не Елизаветой, а Анной Иоанновной. И была эта школа в г. Чернигове под руководством учителя пения Яворского на 20 человек. Оных же учеников обучали на скрипиче, на гусях и на “бандоре”. Однако слепых там не было. Григорий же Михайлович, Елизаветин бандурист, жалованный в дворяне, был слепой, – слава богу!²

Затем побывал у меня Валериан Боржковский: “Лирники” в “Киевской старине” за 1889 г.³ Словарь лебийского языка, им составленный, я записал на ремингтоне и по Брайлю⁴, для чтения пальцами. У Боржковского есть расхождения с Вами, Гнат Мартынович, которые Вас я прошу мне разрешить: по Вашему – “слепой” на лебийском: “калип”. Боржковский же это слово производит как “незрячий”. “Зрячий” по его: “влипушный”, слепой же – “невлипушный”. Чрезвычайно важно было бы получить от Вас указание, откуда Вы заимствовали “калип”, однозвучное – “калики”.

Статья Николайчика в “Киев[кой] стар[ине]” за 1890 г. “Отголосок лирницкого языка”⁵, вернее, “отголосок” на статью Боржковского. Автор поставил вопрос об общности шаповалов Черниговской губернии, местечка “Новый Робск”, но их не разрешил. Тут же мне встретился Шульгин: “Колиевщина”⁶. Музыкантов, трёх бандуристов и одного скрипача, судимых в Кодне за участие в гайдамаччине, я, разумеется, нашёл. Скрипач был “отпущен”, бандуристы же – обезглавлены. Всё это ладно, – а вот были они слепые или зрячие, сего мне Шульгин не сказал, чем я весьма обеспокоен. Шульгин указал страницы “Кодненской книги”, трактующие об их делах. Но “книга”, я понимаю, писана по-польски. Я же польского языка не знаю и “книгу” искать не думаю. Считаю за лучшее попросить опять-таки Гната Мартыновича: как Вы, мой глубоко признанный авторитет, полагаете, думаете, считаете, – бандуристы обезглавленные были зрячие или слепые, – или этого с точностью в литературе не указывается, – что в свою очередь являются материалом для историка? Об этом Вы мне, пожалуйста, сообщите, – а ещё лучше Ваши сведения, если они у Вас есть более подробные, откуда-либо почерпнутые. Я-то бы этих бандуристов с удовольствием ослепил⁷, – да ведь черт же их знает! Вдруг кто-нибудь брякнул, что они всеми глазами видели, а, играя на бандурах, принадлежали к таким “лоботрясам”, о каких повествует мой Гнат Мартынович в “Воспоминаниях”.

Ну, “Музыкальные инструменты” у меня в квартире ещё не были⁸. Всё же документально известно мне, что Вами эта книга издана в 1930-м году, имеется она в ленинской библиотеке и значится по каталогу под шифром: “Я 59(472)373. Статья проф. Сумцова “Изучение кобзарства”, напечатана в “Киевской старине” за 1904 г. № 10, стр. 11–16. Не читал пока.

Допустим, что я Вам всё написал, что помню. Кроме, что сообщить, не помню. Если вспомню, – добавлю. Покуда же всего наилучшего! Анастасия Яковлевна шлёт Вам всем привет. Как только на экранах Москвы появится “Назар Стодоля”, обязательно пойдём слушать Вас. До свидания!

А. Белоруков

ЦДІАЛ України, ф. 688, оп. 1, спр. 305, арк. 80–80 зв.

¹ Тут ідеться про кінофільм “Назар Стодоля”, образно – відгуки про цю кінострічку в згаданій газеті й, зокрема, про роль, зіграну Гнатом Хоткевичем.

² Йдеться про зміст, у переносному значенні, такої ст.: *Єфименко П. С.* Школа для обучения певчих, назначавшихся ко двору // *Киевская старина*. – 1883. – Кн. VI. – С. 169–174.

³ Мовиться (образно) про згаданого автора і його статтю, опубліковану в названому журналі за вересень 1889 р. – С. 653–708.

⁴ Брайль (правильніше – Брай) Луї (1809–1852) – учитель Паризького інституту для сліпих дітей. Втратив зір у три роки. Удосконалив крапковий алфавіт та виготовив спеціальні шрифти для друкування книг для сліпих.

⁵ Йдеться про статтю в журн. “Киевская старина”. – 1890. – № 4. – С. 121–130.

⁶ Мова йде про роботу: *Шульгин Я.* Очерк коливщини по неизданным и изданным документам 1768 г. // *Киевская старина*. – 1890. – № 4. – С. 409 – 426.

⁷ Так автор міг змалювати бандуриста в своєму творі.

⁸ Повна назва кн.: *Музичні інструменти українського народу. Посібник для бібліотек музичних навчальних закладів та бібліотек педтехнікумів.* – Харків, 1930.

№ 10

О. П. Белоруков – Г. М. і П. В. Хоткевичам

16 квітня 1937 р.

Полный отчёт

Здравствуйте, многоуважаемые Гнат Мартынович и Платонида Владимировна со чады!

Начну с того, что сперва очень Москва рекламировала “Назара Стодолю” и по радио и в газетах, и путём расклейки по столбам и заборам всяких реклам. На одних рекламках изображён был, между прочим, слепой бандурист с очень длинными, говорят, усами и перед ним девушка, зрячая, слушающая, как он играет и заливающаяся горькими слезами. Наконец объявили: с 13 апреля во всех лучших кинотеатрах Москвы идёт... Сейчас же вокруг меня составилась компания: жена моя, жена моего приятеля, в тот день работавшего в лечебнице, и я – третий. Сам я пошёл в самый большой кинотеатр – “Форум”, что на Сухаревой площади, имеющий зрительный зал, на три тысячи мест, – пошел и взял три билета на вторые места, по два рубля с носа, – все рядом. Начало сеанса в 21 час 15 минут.

К назначенному времени мы были на местах. Я в звуковом театре был впервые. Шла картина два часа. Публики было очень много и ещё больше стояло у кассы на последний сеанс. Моим дамочкам картина очень понравилась. Даже сплакнули. Я, сказать по правде, по одним звукам музыки и заснятых разговоров не всё понимал. Но все мы ждали, дождались и с удовольствием слушали как заиграла бандура, а слипый кобзарь почав спиваты. Оказывается, ещё до пения Вы появились на базарной площади, о чём мне сказала Настя. Я ждал услышать Вас, поющего тенором, а услышал – басом. Бандура звучала хорошо и голос Ваш тоже, но по-моему, для бандуры и для Вас, как я знаю Ваш разговорный голос, излишне громко. Сразу чувствуешь, что это не в действительности, а на картине, усилившей звуки машинным способом. Однако, у всех у нас получилось впечатления сожаления, что сыграли и спели Вы мало. Надо бы ещё значительно больше. Что Вы говорите после первого спетого номера, – я не разобрал, – только что-то, упоминая слово “слепой”. Ваш настоящий голос довольно схож с заснятым голосом. Вообще, я скажу, появление на экране слепого кобзаря и в такой солидной картине – дело большое, за которое Вам от меня спасибо¹.

Прочитал я “Записки о Южной Руси”², даже два раза подряд и в великую сладость, для своей работы сделал массу выписок. Есть книжка Прыжова: “Нищие на Святой Руси”³. Автор порядочно заимствует у Кулиша⁴ цитат, но их коверкает по-своему. Книжку эту раньше я читал и простодушно верил автору. Оказалось же, что Кулиш – то писал вовсе другое.

Прочитал я и “Труды 12-го археологического съезда”. Здорово окарнала цензура Вашу тогдашнюю речь! Однако, Сумцов⁵ в “Киевской старине” за 1904 г., в статье: “Изучение кобзарства” ссылается на Вас относительно примерной статистики лирников и кобзарей.

Сейчас я заканчиваю первую книгу моей “истории”, которую думаю выпустить и после закончить вторую, последнюю о России⁶. Этим себя несколько “подкормлю” и передохну, чтобы не задохнуться в работе.

С 4-го мая с Настей мы, как и прошлой осенью, лечимся опять в Эссентуках. Курсовку приобрели, она и билет ж.д. получила. У неё он бесплатный. Пробудем там до 2-го июня, 30 дней. Что Вы намечаете себе на лето? Мы выедем из Москвы 2-го мая. Надеюсь и буду рад, если Вы до тех пор мне черкнёте. Как живёте? Как здоровье? Желая Вам всего наилучшего! Настя шлёт сердечный привет!

А. Белоруков

Москва – 110. Втор[ая] мещанская, № 89, кв. 68.

ЦДІАЛ України, ф. 688, оп. 1, спр. 305, арк. 7–7 зв. Оригінал.

¹ Є також згадка в листі від 7 червня 1937 р. такого змісту: “При нас шёл в Эссентуках “Назар Стодоля”. Публике картина нравилась”.

² Йдеться про книжку П. О. Куліша, надруковану в Петербурзі в його власному видавництві, заснованому в 1857 р.

³ Див.: поклик 10 до док. № 8.

⁴ Куліш Пантелеймон Олександрович [26.VII (7.VIII) 1819, містечко Вороніж, тепер смт Шосткинського р-ну Сумської обл. – 2 (14.II) 1897, х. Мотронівка, тепер у складі с. Оленівки Борзнянського р-ну Чернігівської обл.] – український письменник, історик, етнограф, літературний критик, публіцист і громадський діяч.

⁵ Сумцов Микола Федорович [6(18).IV 1854, Петербург – 12.IX 1922, Харків] – український фольклорист, етнограф, літературознавець і громадський діяч.

⁶ Тут мовиться про книгу “Путями веков”.

Здрастуйте, уважаемая Платонида Владимировна!

Позвольте через Вас выразить нашу глубокую благодарность Богданчику и Гале за их память и интересные письма. Не писали мы долгенько потому, что у Анастасии Яковлевны много работы и служебной, и общественной [...]¹. Целый год я хлопотал об издании книги, законченной мною ещё в декабре 1937 г. Побывав безрезультатно чуть ли не во всех московских издательствах, я наконец, добился в одном из них письменного отказа. Это мне дало основания просить наивысшую партинстанцию указать для моего скромного труда соответствующее издательство. Все эти сношения, обращения, указания следовали таким внеплановым порядком, с очень крупной примесью беспорядка, подмасленного горькими разочарованиями, временным упадком духа и новым упорством и упрямой готовностью добиться, во чтобы то ни стало. И вот 24-го января издательство Учгиз поставило мне оригинальный вопрос, прошлой весной отказавшись принять мою книгу в печать: "согласен ли буду я, если оно мою книгу примет к изданию?". Я ответил: "буду согласен". Через месяц мне прислали отзыв о книге, находя её "полезной, своевременной" и т. п. Ещё через месяц подписан был издательский договор и я получил, как полагается, 25 процентов гонорара. Началось оформление рукописи для печати. Сейчас почти закончил и его. В мае рукопись поступит в производство. Но скоро сказка сказывается, да не скоро дело делается, а со всякими препятствиями².

Летний дачный отдых у нас определённо запроектирован, однако, лечиться нам уже надоело, и о курорте не помышляем, а хотим поселиться где-либо в деревенской обстановке [...]³. Ждём исчерпывающих описаний Вашей дачи – о тишине, возможности питаться, купаться и прочее.

А. Белоруков

ЦДАЛ України, ф. 688, оп. 1, спр. 305, арк. 129–129 зв., 130–130 зв.

¹ Скорочено більш конкретну розповідь про це.

² Книга з'явилася під назвою: *Белоруков А. Путиями веков. Историческое повествование.* – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Наркомпроса РСФСР, 1940. Висвітлює побут сліпих кобзарів і лірників з давніх часів до 70-х років XIX ст.

³ Далі йдеться про життя в багатолюдній Москві, незручності, що виникали у зв'язку з цим. Тут письменник також радить Платоніді Хоткевич, як, при купівлі, професійно вибирати музичний інструмент: "Если же будете сами покупать, что бы то ни было – рояль или пианино, обязательно берите с железной или чугунной рамой, что идёт вокруг струн, к которой струны прикрепляются задними концами. Деревянная рама легко может треснуть" (спр. 305, арк. 130 зв.).

№ 12

А. Я. Белорукова – П. В. Хоткевич

1 листопада 1956 р.¹

Глубокоуважаемая Платонида Владимировна!

Я очень обрадовалась, что Вы живы и всё обошлось благополучно. Очень сожалею о смерти Игната Мартыновича². Сообщаю Вам, что не может порадоваться о Вас Александр Павлович. Он был бы тоже несказанно обрадован о Вас восточке. Александр Павлович умер в 1952 году, 25 августа, от гипертонии. Последние дни он как-то ослаб, давление было большое, врачи всё делали кровопускание. Ничего не помогло. В одно утро получилось кровоизлияние в мозг, и через три дня его не стало. Хорнили его свои, т. е. Общество слепых. Поставили ему памятник на Останкинском кладбище, где я захотела [...]³.

Будьте здоровы. Желаю всего хорошего. Привет детям. Богдана я помню как мальчика. Про себя я могу сказать, что я живу с сестрой. Она работает агрономом, а я не работаю с 1952-го, когда Александр Павлович начал прибалывать.

Остаюсь,

Белорукова Анастасия Яковлевна.

ЦДАМЛМ України, ф. 817, оп. 2, спр. 5, арк. 3–3 зв. Оригінал.

¹ Це перший лист, одержаний Платонідою Хоткевич після відбуття нею десятирічного заслання, від Анастасії Белорукової.

² Малась на увазі смерть, спричинена репресивним режимом у тоталітарній державі.

³ Скорочено розповідь про стан справ у Московському товаристві сліпих після смерті О. П. Белорукова.

№ 13

А. Я. Белорукова – П. В. Хоткевич

4 грудня 1956 р.

Здрастуйте, дорогая Платонида Владимировна!

Хотелось что-нибудь сделать для Вас, но пока ничего сделать не могу[...]¹. Хорошо было бы Вам самой побывать в Москве. Она теперь обновилась новыми домами, метро чуть не подо всей Москвой и очень красивое под землёй, как дворцы, потом высотные дома. Вам надо бы на всё посмотреть, или может кто другой приедет и посмотрели бы, что есть для Вас хорошее.

А, порывшись в рукописях Александра Павловича, нашла рукопись Игната Мартыновича под заглавием: "Воспоминания о моих встречах со слепыми". Он написал к ней предисловие. И пока он думал, куда её пристроить, Гната Мартыновича выслали, а тогда нельзя было нечего с рукописью обращаться. Время то такое было. Эту рукопись я отнесла в слепецкий журнал т. е. в редакцию журнала "Жизнь слепых". Они мне не дали ещё ответа,

поместят что-нибудь из рукописи или нет. Журнал выходит для слепых и печатается по Брайлю, т. е. точками. Этот журнал когда-то основал Александр Павлович. Сейчас этот журнал, говорят, неинтересный стал. Некому писать. Александра Павловича нет, он любил свой журнал, а сейчас сидят чужие люди в нём [...]².

Пока, всего хорошего. Будьте здоровы.

А. Белорукова

ЦДАМЛМ України, ф. 817, оп. 2, спр. 5, арк. 4–4 зв. Оригінал.

¹ Тут скорочено розповідь щодо придбання певного одягу та продуктів.

² Далі йшлося про спільних знайомих із товариства сліпих.

№ 14

А. Я. Белорукова – П. В. Хоткевич

29 грудня 1956 р.

С Новым годом поздравляю Вас, дорогая Платонида Владимировна, пожеланием всего наилучшего. Рукопись с песнями я получила¹. Большое Вам спасибо, что Вы такая отзывчивая. Благодарит Вас также слепой подполковник Валентин Васильевич Золотов. Он пишет книгу о слепых, не знаю, что у него получится, т. к. он ведь не писатель, инженер-приборист. Он придумал машинку, при помощи которой можно будет читать зрячую книжку, но шрифт условный из бройлевских точек [...]².

Мне для Вас тоже хотелось что-то сделать, а у меня ничего не получается. Нашла я рукопись в материалах Александра Павловича Гната Мартыновича “Воспоминания о моих встречах со слепыми”. Носила рукопись в редакцию “Жизнь слепых” и они, сидящие там, ничего не смогли напечатать. Сидят какие-то пешки, ничего не понимающие. Александра Павловича нет, а без него и журнал стал никуда не годный.

Спрашивала в магазинах про книгу “Каменная душа”, говорят, нет такой[...]³. Я не знаю, что делать с рукописью Гната Мартыновича. К ней Александром Павловичем написано предисловие. Я хочу её Вам переслать.

Будьте здоровы. Желаю быть здоровой.

Уважающая Вас

А. Белорукова

ЦДАМЛМ України, ф. 817, оп. 2, спр. 5, арк. 6–6 зв.

¹ У листі від 24 вересня 1957 р. А. Я. Белорукова на розвиток цього зазначала: “Большое Вам спасибо за все присылки и псалмы” (спр. 5, арк. 7–7 зв.). Можна здогадуватись, про що конкретно йшла мова, оскільки зберігся перелік сімнадцяти піснених творів, які просила надіслати А. Я. Белорукова. Це, зокрема: “Дума про вдову і трьох синів”, “Про Морозенка”, “Про Хмельницького та Барабаша”, “Буря в Чорному морі”, “Про Степана”, “Про руйнування Січі”, псалми Сквороди: “Ангелы души преображают”, “Бачить бог, бачить творець, як мир погибає”; “І шумить і гуде...”, “Кину кужіль на полицю” та ін. (див.: ф. 817, оп. 2, спр. 5, арк. 14–14 зв.). Мабуть, це твори з репертуару Гната Хоткевича.

² Скорочено розповідь про фінансові труднощі, з якими зіткнувся винахідник щодо випробування згаданої машини.

³ Далі мовилось про неможливість відправлення з Москви продуктових посилок.

№ 15

А. Я. Белорукова – П. В. Хоткевич

Грудень 1957 р.

Дорогая Платонида Владимировна! От всей души поздравляю Вас с Новым годом! Желаю как лучше встретить 1958 год и провести его в добром здравии, чтобы поскорее справились со своими делами и с архивом, с квартирой. Я очень довольна, что общество слепых напечатало “Воспоминания Игната Мартыновича о его встречах со слепыми”¹. Теперь Вам надо поскорее подготовить рукопись к печати. Очень хочу, чтобы Вы и Богдан справились с намеченными планами [...]².

Шлю привет Богдану и от меня поздравляю его с Новым годом и передайте от меня лучшие пожелания. Крепко целую Вас.

С приветом

Белорукова А. Я.

ЦДАМЛМ України, ф. 817, оп. 2, спр. 5, арк. 12. Оригінал.

¹ З приводу цього друку Ф. П. Погребенник у примітці до праці Гната Хоткевича “Воспоминания о моих встречах со слепыми” зазначив: “Окремі уривки зі спогадів Г. Хоткевича були надруковані у журналі для сліпих, що видається у Києві українською і російською мовами” (див.: *Хоткевич Гнат*. Твори у двох томах. – К., 1966. – Т. 1. – С. 532).

² Скорочено розповідь адресанта про стан здоров'я.

№ 16

А. Я. Белорукова – П. В. Хоткевич

28 лютого 1958 р.

Дорогая Платонида Владимировна!

Нынче мне не везёт: несколько раз болела грипом. Думала, и жива не буду. Сейчас начинаю дохаживать. Я очень довольна, что Вы с Богданом, и так энергично взялись за все дела свои. Книга “Путиями веков” у меня есть, но одна только. Общество слепых намекает, что может быть в [19]58 году переиздадут, тогда Вам непременно vyšлы [...]¹.

Напишите о своих делах, что вышло в печати? Как у Богдана со сценарием?²

От всего сердца желаю Вам здоровья и всех делах Ваших благополучия. Шлёт привет моя сестра и племянник. Богдану передайте, пожалуйста, привет от всех нас.
28 февраля 1958 г.

А. Белорукова

ЦДАМЛМ України, ф. 817, оп. 2, спр. 5, арк. 12–12 зв.

¹ Скорочено розповідь про творчі труднощі інженера Золотова, що не був професійним письменником.

² Про це, зокрема, Анатолій Болабольченко зазначав: “Переробив на кіносценарій батькову “Камінну душу” і мав намір перевидати хоч деякі батькові твори. З цією метою відвідував кіностудію та видавництва у Києві, але нічого не добився” (див. книгу згаданого автора: *Хоткевич Гнат*. Біографічні нариси. – К.: “Літопис”, 1996. – С. 240).

№ 17

А. Я. Белорукова – П. В. Хоткевич

1958 р.

Дорогая Платонида Владимировна!

С машинкой обстоит дело сложнее и у нас. В магазинах тоже стоят в очереди. Мне это всё трудно. Сегодня послала на завод письмо – не знаю, что ответят.

Нашла я одно письмо Гната Мартыновича, которое и пересылаю; и ещё – снимок кобзарей с Гнатом Мартыновичом. Во время войны мы с Александром Павловичем уезжали, а наши вещи перетаскивали в другую комнату. Половину растащили, особенно книги, а то растеряли. Мы ведь два года жили в Кировской области. Рукопись тоже высылаю¹.

Пока. Будьте здоровы! Вам бы самой надо приехать в Москву. Очень хотелось бы на Вас взглянуть.

С приветом

А. Белорукова.

ЦДАМЛМ України, ф. 817, оп. 2, спр. 5, арк. 13.

¹ Йдеться про рукопис твору “Воспоминания о моих встречах со слепыми”.